

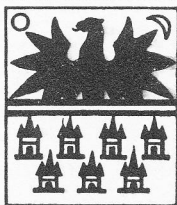
ÚJ ERDÉLYI MÚZEUM

I. ÉVFOLYAM

1—2. FÜZET

In memoriam

Szabó T. Attila

BUDAPEST

1990

A szerkesztőbizottság elnökei:

Benkő Loránd

Juhász Gyula

Köpeczi Béla

A szerkesztőbizottság tagjai:

Borsi-Kálmán Béla

Diószegi László

Entz Géza

Érszegi Géza

Gömöri György

K. Lengyel Zsolt

Miskolczy Ambrus

Monok István

Pomogáts Béla

Szabó T. Ádám (felelős szerkesztő)

Szilágyi György

Amerikai megbízott: Szathmáry Lajos
Német nyelvi szerkesztő: Draskóczy Piroska

Kiadja
az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara és
a Magyarságkutató Intézet
Budapest, 1990

Készült az Eötvös Alapítvány anyagi támogatásával.

Felelős kiadó: az Erdélyi Múzeum Alapítvány elnöke

Szedte a Fényszedő Központ Kft (898049/10)

Felelős vezető: Baráth János igazgató

90/4440 Franklin Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Mátyás Miklós igazgató

A szerkesztőség címe: 1124 Meredek utca 25.

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza!

TARTALOM

Elöljáróban	10
Köpeczi Béla: Az ERDÉLYI MÚZEUM újraindítása (magyarul, angolul, németül és latinul)	11
Entz Géza: Emlékezés az Erdélyi Múzeum Egyesületre	18

TANULMÁNYOK

Ernst Wagner: Az erdélyi szászok településtörténete az újabb kutatások tükrében	22
Szabó T. Ádám: Kolozsvár népei és nyelvei (1453–1988)	32
Gömöri György: 1662-es angol írás az erdélyi református egyházzal	41
Kerényi Ferenc: Az első erdélyi Lessing-előadás	46
Fried István: Az <i>Abafi</i> Jósikája	48
Pomogáts Béla: Szabédi László a transzszilvanizmusról	56
Szathmáry Lajos: Márai útja a Székelyföldön 1942 nyarán	71
K. Lengyel Zsolt: Hozzászólás a csíksomlyói búcsú kérdéséhez	74
Hannu Launonen: Tudósítás a kisebbségekről, palackpostán (Kányádi Sándor, Erdély költője hatvanéves)	82
Rafaél Wiśniewski: Az erdélyi magyarok kutatásának helye az 1990-es évek finnugrisztikájában	85
Hoppál Mihály: A finnugor mitológiakutatás története	90
Szilágyi György: Észak hangjai (A Kalevala festőjének világképe)	98

KEREKASZTAL

Benkő Loránd: Adalékok a székelyek korai történetéhez	109
---	-----

A KUTATÓ MŰHELYÉBŐL

Miskolczy Ambrus: A történelmi szolidaritás forrásvidékén	123
Jeszenszky Géza: Angolok és emigránsok az „Erdély történeté”-ről	136
Gerhard Seewann: Erdély története három kötetben	142
Perjés Géza: Az oszmán államvezetés racionalitása	147

FORRÁSOK

Döbrentei Gábor körlevele (Szilágyi György)	163
Az erdélyi református iskolahálózat a reformkor hajnalán (Miskolczy Ambrus)	165
Két kolozsvári napló 1835-ből (Lukácsy Sándor)	178
Orbán Balázs ismeretlen leveleiből (Balázs Ádám)	191
Ásatás a kolozsvári főtéren, 1943 (Kovalovszki Júlia)	202

KÖNYVSZEMLE

A Rákóczi-eposz (Gömöri György)	223
Nemeskürty István: Édes Erdély (Szilágyi György)	225
Szabó T. Attila: Nyelv és település (Kálmán Béla)	227
Iacob Mârza: Scoala și natiune (Miskolczy Ambrus)	229
Lakatos Demeter: Csángú strófák (Kálmán Béla)	233
Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II (Szabó T. Ádám)	234
Püspöki Nagy Péter: A Csallóköz neveiről (Szabó T. Ádám)	236

Gustav Gündisch: Aus Geschichte und Kultur der Siebenbürger Sachsen (Mónok István)	238
Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn (Posgay Ildikó)	241
FOLYÓIRATSZEMLE	
Forschungen zur Volks- und Landeskunde	245
MEGEMLÉKEZÉS	
Szabó T. Attila (1906–1987) 1986 októberében díszdoktorrá avatása alkalmával tartott debreceni beszéde	247
Balázs János (1914–1989) – (Lőrincze Lajos)	250
HÍREK	
Moldvai csángó-magyar okmánytár (Benda Kálmán)	255

CONTENTS

To the Reader	10
Béla Köpeczi: On Re-launching the Erdélyi Múzeum (in Hungarian, English, German and Latin)	11
Entz Géza: In retrospect. The „Erdélyi Múzeum Egyesület”	18
STUDIES	
Ernst Wagner: The Immigration of Germans into Transylvania	22
Ádám T. Szabó: Nationalities and Languages in Kolozsvár (1453–1988)	32
György Gömöri: An English Account of 1662 on the Calvinist Church in Transylvania	41
Ferenc Kerényi: The First Performance of a Lessing Play in Transylvania ...	46
István Fried: Miklós Jósika and His <i>Abafi</i>	48
Béla Pomogáts: László Szabédi on Transylvaniam	56
Lajos Szathmáry: Márai's Journey in the Székely Region in the Summer of 1942	71
Zsolt K. Lengyel: Contribution to Assessment of the Parish Feast of Csíksomlyó	74
Hannu Launonen: Report on the Minorities through the Bottle Post (Sándor Kányádi, Transylvanian Poet, at 60)	82
Rafał Wiśniewski: The Place of Transylvanian Hungarian Studies within the Finno-Ugric Studies of the 1990s	85
Mihály Hoppál: The History of Researches into Finno-Ugric Mythology ..	90
György Szilágyi: Voices from the North (On the Vision of the Painter of Kalevala)	98
ROUND TABLE	
Loránd Benkő: Contributions to the Early History of the Székelys	109

Gustav GÜNDISCH: Aus Geschichte und Kultur der Siebenbürger Sachsen. Ausgewählte Aufsätze und Berichte. [Az erdélyi szászok történelméről és kultúrájáról.]

Köln–Wien, 1987, Böhlau. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens. 14.) XIV, 468 p.

Az erdélyi szász történetírás nagy öregjének, Gustav Gündischnek 80. születésnapját (1987. szeptember 15.) köszöntendő állította össze a Gundelsheimben működő Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde elnöksége azt az ünnepelt munkásságát reprezentatívan bemutató tanulmánykötetet, amelyben a szétszórta, számos (főleg romániai) folyóiratban megjelent közleményt immár együtt megtalálhatja az olvasó. Amint a kötet végén kiadott személyi bibliográfia mutatja, sok vaskos könyvet tenne ki a teljes életmű közreadása.

1959-ben G. Gündisch, a *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* hasábjain az újraindult „Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen” című sorozat történetéről írva, az erdélyi szász forráskiadás múltjának áttekintésén kívül arra is megadta a lehetőséget, hogy a majdan az ő munkásságát méltatni akaró tisztelő továbbírja az ott megkezdett históriát. Hiszen az eltelt évtizedek talán legnagyobb eredménye a Mohács előtti szász történelem okmányait közlő sorozat IV. (1937), V. (1975) és VI. (1981) kötete.

Jól ismerjük azt a névsort, amely August Wilhelm Schlözerrel indul, s Georg Daniel Teutschon, Franz Zimmermannon, Carl Wernerén és Georg Eduard Mülleren át jut el Gustav Gündischig (hogy csak a legismertebbeket említsük). Az erdélyi szász nemzet megeremtette történetírásának szervezeti alapjait, az 1840-ben alakult Verein für Siebenbürgische Landeskunde-t és ennek immár hatodik folyamát kiadó folyóiratát, s külön kötetet töltene meg a csak a forrásközleményeket tartalmazó bibliográfia is. E honismereti egyesület ma már nem abban a városban székel, ahol a Szász Nemzeti Múzeum és Nemzeti Levéltár található. Legújabbkori története csakúgy, mint tagjai személyes sorsa is e könyvismertetés keretein túlmutató következtetések levonását tenné lehetővé. Gustav Gündisch 1982 óta él a Német Szövetségi Köztársaságban.

Sajnálatos vesztesége tulajdonképpen valamennyi történeti diszciplínának, hogy (nem csupán a szakosodásnak köszönhetően) alig egy-két olyan szakember dolgozik köztünk, akik életük nagyobb részét könyvtárosként, levéltárosként élték le. Pedig szinte valamennyi történész-visszaemlékezésben jelen van a gondolat: pályájának alakulását alapvetően azok az évek határozzák meg, amelyeket a levéltárakban, kéziratárakban töltött el. Azok a történészek pedig, akik együtt éltek a kutatott forrásanyaggal, a legjobb értelemben hagyták magukat befolyásolni általa.

A kezünkben lévő kötet tanulmányai 1937 és 1987 közt íródtak. Jelentős részben tehát olyan időszakban, amikor a történész elé nem csupán a szigorúan vett szakma állít követelményeket, hanem lehetnek olyan elvárások, amelyek a megismert forrásanyag interpretációjában a napi politika szolgálatára biztatnak. Gustav Gündischnek is lett volna számos lehetősége engedni ezen elvárásoknak. A forrásanyaggal való együttélés ilyen értelemben védelmet is nyújt.

A szerző a szász evangélikus egyház keretein belül mozog.

A XVI. század olvasmánytörténetének kutatásához Erdélyben, s főként a szász művelődéstörténetet tekintve összehasonlíthatatlanul jobb forrásfeltételek vannak, mint pl. Magyarországon. A ma is meglévő régi könyvanyag szervesen képződött könyvtárak része (folyamatosan megvan a XV. század óta), s a kiegészítő levéltári dokumentumokban sincsen hiátus. Gustav Gündisch Schopenhauerre hivatkozva állítja, hogy az egyes személyek olvasmányainak megismerésén keresztül az illető egyéneknél jóval túlmutató következtetések vonhatók le. Sajnos a ma is meglévő hagyatéki inventáriumsorozatok, amelyeket a szász levéltárak őriznek, csak elenyésző töredékben kiadottak, s a szerző sem ezek vizsgálatára fordította figyelmét elsősorban. Tehette, hiszen a meglévő könyvanyag kézírásos bejegyzései révén könnyen rekonstruálhatók az egyes magánkönyvtárak, amelyekből a ma is meglévő gyűjtemény, pl. a Bruckenthal múzeum összeállt.

Az itt közölt könyvtár-rekonstrukciókon kívül ismerjük tőle az Albert Huet olvasmányait bemutató tanulmányt (Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. 1974. 32–51.) és Dankanits Ádám könyvének bővített kiadását (Lesestoffe des 16. Jahrhunderts in Siebenbürgen. Bukarest, 1982, Kriterion). Most az első superintendens, Franz Salicäus, az evangélikus lelkész, prédikátor Damasus Dürr, a harmadik és negyedik superintendens, Lukas Unglerus és Matthias Schiffbaumer olvasmányait ismerhetjük meg a közleményeket egy könyvben összegyűjtve. Az így képzett fejezethez hozzásorolhatjuk még a Jacobus Paleologus és a Pesti Gáspár élettörténetéhez adalékul szolgálókat, és Gustav Gündisch hozzászólását az erdélyi protestáns egyházak elkülönülésének előtörténete tárgyában. Különösen a könyvtár-, illetve eruditortörténeti cikkekre helyezve a hangsúlyt számos új jelenségre figyelhetünk fel a XVI. század erdélyi művelődéstörténetében, s különösen is a szász evangélikus egyházban zajlott vitákban. A jelenségek persze a hagyományos egyháztörténetírásban leírtakhoz képest újak.

Az 1970-es 80-as években több szakmunka tárgyalta a magyarországi filippista recepció történetét (Ludwig Binder hivatkozott összefoglalásain kívül említhetjük Ötvös Péter vagy Keveházi Katalin munkáit), de ezekben sem kapott hangsúlyt Melanchthonnak s tanítványainak ilyen mértékű hatása az erdélyi szász lelkészek körében. Ugyanígy nem derült ez ki Dankanits Ádám hivatkozott könyvéből sem. A hagyományos tétel durván leegyszerűsítve az volt, hogy a Wittenbergben tanuló magyarok a latinul oktató Melanchthont hallgatták szívesebben, míg a szászok Luthert. A szász egyháztörténet-írás, jöllehet jól ismerte a zsinati anyagokat, s az akkori vitákat – úgy tűnik –, szemérmesen hallgatott arról, hogy ilyen befolyása volt ennek a teológiai áramlatnak. Gustav Gündisch az olvasmányanyag vizsgálatával mutatott rá kellő hangsúllyal erre a jelenségre.

A wittenbergi magyar coetus életében is fordulópont volt, amikor az egyetem ortodox vezetése leszámolt a melanchthoniánus iránnyal. Ez a hetvenes évek közepén történt. Furcsa módon éppen annak a Schiffbaumernek műveltsége a leginkább filippista arculatú, aki jóval ez után, 1601-ben lett superintendens. Mondható-e, hogy egy kryptokálvinizmussal vádolt lelkészt megválasztanak superintendenssé, ha a

választók ettől a teológiától mereven elzárkóznak? Valószínűleg nem. Ha ez így van, akkor tekintetbe véve a református egyházon belüli Heidelberg-orientáltságot, s a XVII. század elején az ezzel együtt járó irénikus teológiai irányvételt, feltehető-e, hogy a filippista tételek felújításával az evangélikus tábor egy része így kívánt elébe menni egy megegyezésnek? Tágabban értelmezve: a legújabb politikai gondolkodástörténeti szakirodalomban lépten-nyomon felbukkan az a gondolat, hogy a XVI–XVII. század fordulója olyan későhumanista időszak, amikor a humanista tradíciók a filozófiában és a filológiában, a megbékélő irányzatok a teológiában, a keresztény szolidaritás gondolata a politikában, s az ezzel együtt járó tervek a török kiűzésére egységes gondolatrendszert képeznek. Van-e ennek nyoma a szász papság körében, illetve a filippizmus újra erősödése kapcsolható-e ilyen gondolatkörökhöz?

Ugyanez a kötetben belül kialakított tanulmánycsokor tárgyalja az erdélyi reformáció kezdeteit. A szász nemzeti egyház létrehozását mint küzdelmet mutatja be, illetve e küzdelem eredményeit. Azonban keveset tudunk meg a segítő feltételekről. Frater György nem csupán ellenségesen lépett fel a novátorokkal szemben, hanem szekularizálta az erdélyi katolikus püspökség javait. Annak a püspökségnek, amelynek egyik központi szerve, a gyulafehérvári káptalan személyi összetétele szinte garantálta a kezdeti újító lépések sikerét. Az a fajta humanizmus, ami ezt a testületet jellemezte (s ami a vallási ügyeket illeti), 1594-ig munkált az erdélyi politikában.

Összegezve tehát amit ezekkel a kérdésekkel mondani szeretnénk: a korabeli történelem, művelődéstörténet tényeinek bemutatásán túl Gustav Gündisch az erdélyi történeti tényeket – úgy tűnik – kissé leszűkítve a szászok történetén belül értelmezi.

Ilyen szempontból kevésbé vethető fel bármi azokkal a tanulmányokkal szemben, amelyek a szász nemzet politika-, vagy gazdaságtörténetét illetik. Ezek nagyobb része Mohács előtti kérdéseket taglal, s a középpontban érthetően itt is Nagyszeben áll. Öröndetesnek mondható, hogy azzal a jelenséggel szemben, amely megfigyelhető a legújabb szász történeti írásokban, s ami a román vajdaságok, s általában a románság és a szászok kapcsolatának túlhangsúlyozásában áll, Gustav Gündisch tanulmányaiban a szigorú forráshűség alapján csak az áll, ami a történeti valóságban is lehetett.

Napjainkban többet beszélünk Erdély történetéről, s az európai nemzetek is nagyobb figyelmet szentelnek e kérdésnek. A világnyelven író szakember felelőssége ebben a helyzetben sokkal nagyobb, mint a kisebb nemzetek szakíróié, ha azok anyanyelvükön szólalnak meg. Ezért is fontos, hogy a nagy tapasztalatú szakember életművének fontos része ismét megjelent, s elérhető az érdeklődő szakemberek által.

Monok István